
РЕЦЕНЗІЇ

© Олександр Реєнт* (Київ),
© Руслана Маньковська** (Київ),
© Наталя Мех*** (Київ)

**РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ:
ДАНИЛЕНКО В., ДАНИЛЕНКО О., РОМАНЮК І. АКАДЕМІК ДАНИЛО ЗАБОЛОТНИЙ:
«ЛЮБІТЬ НАУКУ І ПРАВДУ». ХАРКІВ: ФАКТ, 2025. 328 С.**

«Його праця — подвиг. Навіть стислий перелік його заслуг завжди вражатиме...» — так охарактеризував наукову спадщину видатного українського мікробіолога та епідеміолога Данила Кириловича Заболотного (1866–1929) всесвітньо відомий учений і його наставник Ілля Мечников. У грудні 2026 р. виповниться 160 років від дня народження Д. К. Заболотного — ученого світового рівня, одного із засновників сучасної епідеміології, академіка, президента Всеукраїнської академії наук, людини, яка присвятила своє життя боротьбі за порятунок людства від смертельних епідемій. У сучасних умовах, коли проблеми інфекційної безпеки, пандемічних загроз та міжнародної співпраці у сфері охорони здоров'я набувають всесвітнього масштабу, звернення до постаті академіка Заболотного виглядає надзвичайно своєчасним і суспільно значущим.

Життєвий і науковий шлях академіка **Данила Заболотного** посідає особливе місце в історії української та світової науки. Його фундаментальні дослідження чуми, холери, сифілісу, грипу й інших інфекційних хвороб стали основою розвитку сучасної епідеміології. Попри це, у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі постать Заболотного довгий час залишалася висвітленою фрагментарно, часто у рамках радянських ідеологічних конструктів, зазнаючи свідомої міфологізації. Лише за доби незалежної України в працях українських дослідників його ім'я почало повертатися до національної спадщини у правдивому образі — як ученого світового масштабу та українського патріота.

Талановитий вчений, гуманіст, педагог, поет, залюблений у рідний край, — саме таким постає Данило Заболотний у монографії відомих істориків члена-кореспондента НАН України, завідувача відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАН України Віктора Даниленка, доктора історичних наук, професора Київського національного університету імені Тараса

* член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України.
Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Deputy Director of the Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine.
orcid.org/0000-0001-5141-7445
e-mail: reent.o.p@nas.gov.ua

** д.і.н., професор, керівник Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України.
Doctor of History, Professor, Head of the Centre for Research on the Historical and Cultural Heritage of Ukraine, Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine.
orcid.org/0000-0003-4581-2128
e-mail: ruslana_man@ukr.net

*** д.філол.н., професор, завідувач відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.
Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Screen and Stage Arts and Cultural Studies of the Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology, NAS of Ukraine.
orcid.org/0000-0002-5846-505X
e-mail: mno_logos@ukr.net

Шевченка Олександра Даниленка, доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Івана Романюка «Академік Данило Заболотний: любіть науку і правду», яка побачила світ у 2025 р. у харківському видавництві «Факт».

Книга **українських дослідників** є спробою комплексного переосмислення наукової й особистісної спадщини видатного вченого. У науково-біографічному дослідженні розкриваються роль і місце славетного епідеміолога початку ХХ століття в розвитку науки та суспільних процесів, а також висвітлюється значення його наукових здобутків, актуалізованих в контексті сучасних глобальних викликів у сфері медицини. Особлива увага приділяється вивченню особистості Д. Заболотного як людини, самовідданої своїй справі, з глибоким внутрішнім світом, душевною чутливістю та щирим захопленням красою рідної землі.

Праця має вагоме значення для історіографії науки, розвитку інтелектуальної історії, біографістики та відзначається логічною структурованістю, академічною коректністю викладу матеріалу, відповідністю вимогам сучасної історіографії науки. Стиль роботи тяжіє до міждисциплінарності, поєднуючи елементи історії медицини, культурології та етичної філософії.

У рецензованій книзі привертає увагу використання авторами міждисциплінарного підходу, що відповідає сучасним тенденціям гуманітарних досліджень. Учені вміло поєднали різні наукові перспективи, демонструючи глибину та широту аналітичного бачення. Зокрема, біографістика дає можливість відтворити індивідуальний життєвий шлях Данила Заболотного, інтелектуальна історія дозволяє простежити еволюцію його ідей та світоглядних позицій, історія медицини розкриває важливі аспекти професійної діяльності вченого в контексті розвитку теоретичних та практичних підходів у медицині. Застосований авторами соціокультурний аналіз допомагає висвітлити взаємозв'язок особи з суспільними умовами, а введений етичний дискурс забезпечує оцінку моральних вимірів Д. Заболотного, його прийнятих рішень і вчинків. Завдяки такому підходу авторам вдалося відтворити багатовимірний і переконливий образ видатного вченого. Це свідчить не лише про високу наукову культуру дослідників, але й про актуальність та ефективність обраної методології. Значущим є залучення широкого кола архівних та музейно-меморіальних матеріалів, особистих документів, спогадів сучасників, що надає книзі рис наукової достовірності та документальної автентичності.

Авторами здійснено спробу реконструювати не лише біографічні відомості, а й цілісну інтелектуальну спадщину академіка, акцентуючи на його морально-етичних настановах, зокрема у відомому вислові: «Любіть науку і правду», підкреслюючи гуманістичне кредо вченого, яке інтерпретується не лише як особиста порада, але й як дороговказ для наступних поколінь науковців. Обраний дослідниками комплексний підхід дозволив поєднати історико-біографічний, науково-аналітичний та культурологічний аспекти у вивченні постаті Данила Заболотного як науковця та непересічної особистості.

Монографія складається зі вступного слова, восьми розділів, післямови, хроніки життя та діяльності вченого, іменного покажчика та анотаційно-підсумкових матеріалів англійською мовою. У розділах ґрунтовно відтворено життєвий шлях Заболотного, послідовно висвітлюються соціальне походження та становлення майбутнього вченого, наукові відкриття у сфері мікробіології та їх вплив на медичну практику, діяльність у створенні та розвитку Інституту мікробіології й епідеміології у Києві, міжнародне визнання Д. Заболотного як одного з провідних дослідників у боротьбі з інфекційними епідеміями. Автори відзначають наукову самопожертву Данила Заболотного, який вирізнявся відвагою та мужністю, наголошуючи, що він належав до тих учених, які неодноразово свідомо ризикували власним життям заради отримання достовірних відомостей про перебіг різних хвороб. Такі самоексперименти, що нерідко закінчувалися трагічно, на той час вважалися для лікарів проявом професійної честі. Незважаючи на смертельну небезпеку, Заболотний разом із колегами І. Мечниковим та М. Гамалеею проводив дослідження на собі, зокрема перевіряючи дію холерних ембріонів.

Варто відзначити й критичний аналіз історіографії питання, лаконічно поданий у вступній частині — Передньому слові. Дослідники аргументовано показують, що значення Заболотного в науковій історії часто применшувалося радянською академічною традицією, натомість сучасне переосмислення дозволяє побачити його як одного з провідних представників світової науки початку ХХ століття. Книга заповнює прогалину в українській історії науки, актуалізуючи постать Заболотного у глобальному контексті. Автори переконливо доводять, що внесок ученого у боротьбу з епідеміями був співмірним із діяльністю провідних світових науковців того часу, зокрема Р. Коха та Л. Пастера.

У дослідженні Данило Заболотний представлений як науковець, що поєднав фундаментальні дослідження у сфері мікробіології та епідеміології з активною громадською діяльністю. Він був президентом Всеукраїнської академії наук, автором понад двохсот наукових праць, педагогом і популяризатором науки. У праці висвітлено педагогічну діяльність Д. Заболотного: в 1919–1923 рр. працював ректором Одеського медичного інституту, де заснував першу у світі кафедру епідеміології, організував перший Будинок санітарної освіти, з його ініціативи був створений Вінницький медичний інститут.

Як відзначають автори, для української науки важливим рубежем стало обрання Д. Заболотного в травні 1928 р. президентом ВУАН, наголошуючи, що це був час, коли більшовицька влада дедалі сильніше тиснула на академічне середовище, прагнучи підпорядкувати його партійним інтересам. І хоч, як відзначають науковці, Заболотний був наділений місією провідника «лінії партії», він, переживаючи суперечливий і драматичний період у своїй діяльності, не відмовлявся від боротьби за правду, намагався оберігати автономні права Академії та протистояти моральному й адміністративному натиску. Очолювана ним Академія перетворилася на важливий науковий центр.

Особливу увагу автори приділяють проблемі національної ідентичності вченого, підкреслюючи, що, попри інтернаціональний характер його наукової діяльності, він залишався представником української наукової школи. Ще у студентські роки в Одеському університеті Данило Заболотний виявив активну громадянську позицію. Він став членом «Молодої громади» — напівлегального гуртка, що прагнув підняти національну свідомість української інтелігенції, а також приєднався до подільського земляцтва. Його революційна діяльність закінчилася суворими наслідками: виключенням з університету та трьома місяцями у в'язниці.

Автори наголошують на українськості Данила Заболотного, яка була його невід'ємною рисою. Він щиро шанував Тараса Шевченка, за що сучасники називали його «Шевченком у медицині». Учений писав поезії українською мовою, знав і любив народні пісні, вперше в русифікованій Одесі читав лекції українською мовою, виступав на наукових зібраннях українською, втім володів латиною, німецькою і французькою мовами, залишаючись українцем у душі й у вчинках. Саме ця відданість рідному народу, підкреслюють дослідники, стала причиною переслідувань: радянська влада постійно контролювала його життя, а згодом, звинувативши в «буржуазному націоналізмі», знищила його щоденник «По світах і людях», прагнучи стерти з пам'яті його українську сутність.

Як уродженець Поділля, він завжди залишався пов'язаним із рідним краєм. Автори окрему увагу приділили краєзнавчому аспекту світосприйняття вченого, його зв'язкам з рідним Поділлям, любові до малої батьківщини — села Чоботарка, підтримці мешканців села, зокрема понад 200 односельчан отримали освіту за сприяння академіка, відзначаючи значення його діяльності для формування національної ідентичності в контексті світової науки.

У рецензованій роботі варто відзначити, що дослідники привернули увагу не лише до наукових здобутків Д. Заболотного, але їм вдалося показати і багатогранність його особистості. Цінним є використання епістолярної спадщини вченого, яка дозволяє побачити живу людину за межами наукового авторитету. У листах до друга за духом Наталії Дузь Д. Заболотний щиро ділиться своїми думками про життя: «Живу я самотником, стан самозаглиблення мені знайомий», або «Ніколи не треба покладатися на примху долі, а завжди узгоджувати своє життя зі своїм внутрішнім світом. Інакше настане гній, душевний розлад і угасання». Учений в листах часто згадує рідне село: «...заїхав на декілька днів на Поділля — помилуватися розквітлим садами... Зібрав у лісі цілий сніп перших весняних квітів. Накопав з корінням фіалок з дивним ароматом і привіз до Ленінграда». Ці теплі рядки з листів Д. Заболотного відкривають перед читачем не лише образ ученого-дослідника, але й людину з тонкою душею та глибокою любов'ю до рідного краю. Уміння помічати красу природи, прагнення поділитися цим з близькими свідчать про чутливість, щирість і людяність науковця. Заболотний постає не лише як великий вчений і організатор науки, а й як особистість, для якої рідна земля, її традиції та природна краса залишалися невичерпним джерелом натхнення. Саме така багатогранність образу робить його спадщину ще ціннішою й наближує до сучасного читача.

Окремий інтерес становить поданий авторами гуманістичний вимір діяльності вченого. Заболотний власним коштом виховував і забезпечував освітою тринадцятеро дітей різних національностей, що засвідчує його прагнення до міжкультурного порозуміння. Крім того, він проявляв інтерес до поезії та мистецтва, що дозволяє розглядати його постать у ширшому культурному контексті. Тому рецензована праця виходить за межі традиційної біографії, набуваючи філософсько-гуманістичного звучання.

Торкаючись міжнародної діяльності, автори наголошують, що починаючи з 1897 р. Д. Заболотний здійснив низку експедицій до Індії, країн Аравійського півострова, Монголії, Китаю, Франції, Месопотамії, Киргизії, Поволжя, Туркестану, Шотландії, Марокко, Маньчжурії, на Кавказ, у Забайкалля та багато інших регіонів. Під час цих подорожей він досліджував небезпечні інфекційні захворювання — чуму, холеру, сифіліс, організовував бактеріологічні лабораторії та визначав шляхи поширення інфекцій. Вочевидь, що міжнародна діяльність Д. Заболотного заслуговує окремого дослідження, адже її масштаби були надзвичайно широкими і, безумовно, вплинули на формування української наукової школи. Його наукова та громадська діяльність відзначена найвищими нагородами Тунісу, Франції, Китаю та інших держав, а також визнанням національного героя Китаю, що вже вимагає глибшого осмислення та ширшого увічнення постаті Данила Заболотного в національній пам'яті.

Поява цієї книги є знаковою суспільною подією, адже постать Данила Заболотного, видатного вченого та вірного сина України, потребує ширшого й належного вшанування як гуманіста й патріота. Хоча його ім'ям названо навчальні заклади, вулиці, Інститут мікробіології та вірусології НАН України, а рідне село Чоботарка перейменоване на Заболотне, де за заповітом він похований, а в садибі вченого відкрито меморіальний музей, також у 1968 р. Академією наук України засновано премію академіка Д. Заболотного за видатні досягнення в галузях мікробіології, вірусології, епідеміології та зоології, ці заходи, на нашу думку, залишаються недостатніми для належного вшанування багатогранної діяльності та світового визнання українського вченого Данила Заболотного.

Книга науковців В. Даниленка, О. Даниленка та І. Романюка «Академік Данило Заболотний: любить науку і правду» постає як багатовимірне, глибоко продумане дослідження, що поєднує біографічний, науковий та соціокультурний виміри. Вона не лише реконструює життєвий і творчий шлях академіка, а й утверджує його місце в інтелектуальному та суспільному просторі України. Видання є вагомим внеском у розвиток історії української науки й культури, адже воно знімає нашарування радянських стереотипів, повертає із забуття важливі факти з життя академіка та формує цілісне уявлення про феномен Заболотного як ученого і громадянина. Автори демонструють, що спадщина Заболотного — це частина національного інтелектуального коду, що заслуговує на шану та переосмислення в сучасності. Книга вирізняється ретельним аналізом джерел, глибокою науковою інтерпретацією та водночас збереженням академічної об'єктивності. Її значення виходить за межі суто наукового середовища, адже праця сприяє формуванню історичної пам'яті, національної ідентичності та суспільного усвідомлення ролі науки у державотворенні. Видання буде корисним не лише для істориків науки, медиків і культурологів, а й для широкого кола читачів, зацікавлених у вивченні інтелектуальної спадщини України та постатей, що формували її світовий авторитет.